

ОСОБЛИВОСТІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОДЕЛІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Портнов А. В.,

*доктор юридичних наук, професор кафедри
конституційного права юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

В статті здійснено комплексний аналіз французької моделі конституційної юстиції. Встановлені переваги і недоліки цієї моделі.

Ключові слова: конституційний контроль, конституційна юстиція, моделі конституційного контролю

Конституція будь-якої держави виконує унікальну роль, слугуючи фундаментом побудови національної правової системи, критерієм правових цінностей суспільства, забезпечуючи захист прав і свобод людини і громадянина. Поряд з цим Конституція діє в умовах динамічних змін і ускладнення суспільних відносин, що вимагає від усіх суб'єктів права утвердження її верховенства стосовно законів та інших нормативно-правових актів. Механізм забезпечення юридичного верховенства Конституції розглядається в контексті існуючих в державі спеціалізованих та неспеціалізованих органів, які здійснюють правову охорону Конституції. Важливу роль в цьому процесі відіграє інститут конституційного контролю.

Під конституційним контролем в юридичній літературі розуміється здійснювана судовими органами перевірка нормативних актів з точки зору їхньої відповідності конституції [див. напр.1, 160].

Незважаючи на наявність у вітчизняній юридичній літературі великої кількості публікацій, присвячених функціонуванню органів конституційного контролю в зарубіжних країнах (праці В. Шаповала, А. Георгіци, Ю. Тодики, О. Лотюк, Є. Черняк, В. Гергелійника, В. Погорілка, М. Савенка, В. Скоромохи, М. Савчина, І. Алексеєнка), вважаємо, що французька модель конституційної юстиції потребує спеціального дослідження.

Висловлена нами теза пов'язана з тим, що традиційно представниками науки конституційного права беззаперечно визнаються американська та європейська моделі конституційного контролю. Водночас, від набуття чинності Конституцією Франції 1958 р. і до 2008 р., коли була проведена конституційна реформа, організація конституційної юстиції у П'ятій Республіці суттєво відрізнялася від класичної європейської моделі. Після внесення змін до Конституції в 2008 р. інститут конституційного контролю у Франції наблизився

до європейської моделі. Однак, сьогодні необхідність виділення французької моделі конституційної юстиції не втрачає актуальності, адже французький досвід побудови органів конституційного контролю був використаний при прийнятті конституцій колишніми колоніями Франції (Верхня Вольта, Габон, Камерун, Конго, Мавританія, Малі, Сенегал, Того, Чад та ін.) та окремими державами, утвореними на теренах колишнього Радянського Союзу (насамперед, Казахстан).

Відтак, **метою** нашої статті є комплексний аналіз французької моделі конституційної юстиції, встановлення її переваг та недоліків, з'ясування особливостей цієї моделі у порівнянні з європейською.

Насамперед відзначимо, що в юридичній літературі наводяться переконливі аргументи щодо віднесення французької моделі конституційного контролю до європейської. Головний аргумент полягає в тому, що конституційна юстиція за європейської моделі, як це передбачено і Конституцією П'ятої Республіки, виділяється із загального правосуддя і здійснюється не судами загальної юрисдикції, а спеціалізованими органами. За рахунок цього процедура вивчення обставин справи є раціональнішою, ніж в американській моделі.

Причиною цьому є те, що на відміну від американської моделі, в європейському варіанті органи конституційної юстиції покликані вирішувати лише конституційно-правові питання і це позбавляє їх необхідності одночасно вирішувати нерідко складні питання кримінального, цивільного чи іншого права [2, 40].

До того ж, повноваження органів конституційної юстиції Франції, які були прописані в Конституції 1958 р., є характерними для органів конституційного контролю європейської моделі. Зокрема, органи конституційної юстиції в євро-

пейській моделі в першу чергу покликані здійснювати перевірку відповідності конституції актів органів державної влади. Поруч з цим вони тлумачать конституцію, виступають у ролі суду вищої інстанції у виборчих спорах та вирішують питання про притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави (передусім глави держави). Ці повноваження з певними застереженнями належать і органам конституційної юстиції Франції. Приміром Конституція Франції 1958 р. не передбачає повноваження Конституційної ради Франції здійснювати тлумачення Конституції. Натомість воно було закріплено в рішенні Конституційної Ради від 16 липня 1971 р.

Втім, формування інституту конституційної юстиції у Франції мало ряд особливостей порівняно з європейською моделлю. Йдеться, про те, що на розвиток французької моделі конституційної юстиції суттєвий вплив справила ідея народного суверенітету та, відповідно, визнання народу єдиним джерелом влади, який здійснює свою владу як безпосередньо через вибори та референдуми, так і опосередковано через своїх представників. Таким чином доктрина народного суверенітету виключає можливість перевірки на предмет конституційності будь-яким органом нормативного акта, прийнятого представниками, обраними населенням країни шляхом загального голосування [3, 547].

Не варто забувати і про історичні обставини прийняття Конституції П'ятої Республіки. Справа у тому, що генерал де Голль, будучи фактичним творцем Конституції 1958 р. та бажаючи максимально сконцентрувати владні повноваження, прагнув заснувати таку систему конституційної юстиції, за якої з одного боку фактично унеможливувався б контроль за його нормотворчою діяльністю як Президента, а з іншого, — ця система повинна була максимально обмежувати зазіхання законодавчого органу на розширення своєї компетенції внаслідок здійснення парламентом законотворчої діяльності. Зазначені чинники в кінцевому підсумку призвели до утворення французької моделі конституційного контролю. (В межах цієї статті ми не розглядаємо особливостей формування органів конституційної юстиції у французькій моделі конституційного контролю у порівнянні з європейською.)

У порівнянні з європейською моделлю французька має такі відмінності.

1. За французької моделі¹ конституційного

контролю діє система квазісудового конституційного контролю. Це означає, що на відміну від конституційних судів, у яких розгляд справ здійснюється, в основному, на засадах змагальності та гласності, у квазісудових органах конституційної юстиції змагальність сторін практично відсутня. Процедура розгляду справ закрита і письмова. Відтак у процесі розгляду справи аналізуються лише письмові джерела і немає можливості спостерігати усну боротьбу сторін та обстоювання ними своїх позицій. В самій Франції конституційна реформа 2008 р. і запровадження наступного конституційного контролю обумовили перегляд внутрішнього Регламенту Конституційної Ради Франції. В конституційний процес Франції були запроваджені принципи змагальності, рівності сторін та публічності [детально див. 4].

2. Конституційний контроль у Франції здійснюється двома органами: Конституційною радою та Державною радою. Конституційна рада вирішує питання конституційності актів парламенту, а Державна рада розглядає питання конституційності актів органів виконавчої влади [5, 397; 6, 107].

3. До конституційної реформи 2008 р. у Франції існував лише попередній конституційний контроль та, відповідно, був відсутній наступний конституційний контроль. Це означає, що на відповідність Конституції підлягали перевірі лише проекти нормативно-правових актів. Таким чином, після набуття нормативно-правовим актом чинності, останній не міг бути підданий конституційному контролю. Зокрема, Конституційна рада Франції могла лише здійснити попередній конституційний контроль на відповідність Конституції законопроектів і законопропозицій (ст. 61 Конституції Франції [7]), а Державна рада здійснювала попередній контроль щодо проектів актів уряду, які видаються в порядку делегованої законотворчості (ст. 37, 38 Конституції Франції), а також законопроектів, ініціатором яких виступав уряд (ст. 39 Конституції Франції). В юридичній літературі цілком слушно відмічається, що застосування попереднього конституційного контролю має як переваги, так і недоліки [8, 97]. Зокрема, при попередньому конституційному контролі поява в законодавстві антиконституційних норм практично виключається. Не слід забувати і про те, що можливість застосування наступного конституційного контролю автоматично «підриває» авторитет законодавця: скасування закону, який набув

¹ Під французькою моделлю конституційної юстиції в межах цієї статті ми розуміємо організацію конституційного контролю у Франції впродовж 1958-2008 рр.

чинності, свідчить, що законодавець може прийняти «неправильний» закон. А це породжує у суспільстві нігілістичне ставлення до права. Однак, як слушно відмічає В. Гергелійник, за умови, що антиконституційна норма обминує процедуру перевірки, така норма стає поза межами досяжності органів конституційної юстиції. Звичайно, сам законодавець має право повернутися до розгляду її, але рішення його непередбачуване, тому що сам він приймав закон, та й здійсниться це не відразу. До того ж за попереднього конституційного контролю є необхідність проведення перевірки на конституційність в короткі терміни, що нерідко призводить до спровокованих короткими строками помилкових рішень самого органу конституційної юстиції [2, 46]. І дійсно, у Франції питання щодо відповідності законів Конституції вирішується Конституційною радою у тридцятиденний термін, а за вимогою уряду цей строк скорочується до восьми днів (ст. 61 Конституції Франції). Ця обставина неодноразово впливала на прийняття Конституційною радою Франції суперечливих і неоднозначних рішень в період правління генерала де Голля. Ще одним аргументом на користь використання наступного конституційного контролю є те, що в багатьох випадках відповідність нормативних актів Конституції може бути виявлена лише після того, як сформується практика застосування цих нормативних актів судовими та адміністративними органами.

Очевидно, що наведені аргументи доцільності наступного конституційного контролю вплинули на неодноразові спроби внести зміни до Конституції 1958 р., які б дали право громадянам оспорювати конституційність закону в зв'язку з судовим розглядом справи [див. напр. 4; 9, 29]. І лише в 2008 р. чергова спроба внести такі зміни виявилася успішною. Таким чином, сьогодні у Франції поруч з попереднім конституційним контролем, існує і наступний конституційний контроль. Щоправда такий наступний конституційний контроль має свої особливості.

Зокрема, відповідно ст. 61-1 Конституції Франції, якщо в зв'язку з розглядом якої-небудь справи в суді робиться висновок про те, що те чи інше положення закону завдає шкоди гарантованим Конституцією правам і свободам, запит про це може бути переданий до Конституційної ради Державною радою чи Касаційним судом. З буквального тлумачення цієї статті випливає два

висновки. По-перше, наступний конституційний контроль поширюється виключно на закони, а отже, він не може застосовуватися щодо інших нормативно-правових актів. По-друге, використання наступного конституційного контролю обмежується своєрідним подвійним фільтром. Для того, щоб Конституційна рада розглянула питання відповідності закону Конституції необхідно, щоб це питання спочатку було розглянуте судом, який вирішує конкретну судову справу, потім, залежно від юрисдикції цієї справи, – Державною радою або Касаційним судом. Таким чином, наступний конституційний контроль у Франції має обмежений характер.

Ще однією специфічною ознакою конституційного контролю у французькій моделі є обов'язковий конституційний контроль «органічних» законів та регламентів палат парламенту (ст.ст. 46, 61 Конституції Франції), що, як вже відмічалось, пов'язане з побоюваннями засновників П'ятої республіки можливості збільшення парламентом своїх повноважень шляхом прийняття відповідних законів. Відносно всіх інших законів застосовується факультативний конституційний контроль, який може бути ініційованим президентом, прем'єр-міністром, головами палат парламентів, шістдесятма парламентарями однієї з палат парламенту (ст. 61 Конституції Франції). Так само обов'язковим є конституційний контроль Державною радою актів уряду, які видаються в порядку делегованої законотворчості (ст.ст. 37, 38 Конституції Франції), а також законопроектів, ініціатором яких виступає уряд (ст. 39 Конституції Франції).

Французька модель конституційної юстиції має обмежений характер, що проявляється у відсутності повноважень у Конституційної ради здійснювати перевірку на відповідність Конституції окремих нормативно-правових актів. Зокрема, конституційний контроль не можливий відносно законів, прийнятих на референдумах, що є наслідком рішення самої Конституційної ради, прийнятого в 1962 р [5, 399]. Крім того, конституційному контролю не підлягають акти Президента, які не пов'язані зі здійсненням ним делегованих повноважень.

До конституційної реформи 2008 р. модель організації конституційної юстиції у Франції не давала права приватній особі бути ініціатором запиту щодо конституційності нормативного акта. Громадяни та організації могли лише здійснювати вплив на компетентні органи для того, щоб останні направляли відповідні запити до

органів конституційного контролю. Теоретично відсутність права громадян бути ініціаторами порушення конституційного провадження пояснювалася тим, що від самого початку Конституційна рада створювалася як орган, який повинен був стати за влучним висловом Президента Четвертої Республіки В. Оріоля «ланцюговим ланцюгом виконавчої влади». З цієї причини Конституційна рада не розглядалася творцями Конституції П'ятої Республіки як орган, діяльність якого спрямована на захист конституційних прав і свобод громадян. Втім, на сучасному етапі розвитку інституту конституційної юстиції, органи конституційного контролю виконують важливу роль у гарантуванні конституційних прав і свобод людини, що й обумовлює необхідність надання приватним особам права ініціювати порушення конституційного провадження.

Висновок. Підсумовуючи розгляд французької моделі конституційної юстиції, хотілося б відзначити, що досвід Франції та країн, які запозичили французьку модель конституційного контролю, засвідчив низку проблем цієї моделі. В основі цих проблем — відсутність у органів конституційної юстиції права здійснювати наступний конституційний контроль, обмежений характер конституційного контролю та відсутність у приватних осіб права здійснювати запит щодо відповідності положень законодавства Конституції. Очевидно, що саме вказаними вище недоліками французької моделі конституційної юстиції пояснюється і розглянуті нами зміни до Конституції Франції, які наблизили організації конституційного контролю П'ятої Республіки до класичної європейської моделі конституційного контролю.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Сравнительное конституционное право / Е. Б. Абросимова, Т. А. Васильева, Л. Д. Владимирова, Н. С. Крылова, и др. ; редкол. : Ковлер А. И., Чиркин В. Е. (отв. ред.), Юдин Ю. А. – М. : Манускрипт, 1996. – 730 с.
2. *Гергелійник В. О.* Правові проблеми становлення та функціонування конституційної юстиції України : дис. ... канд. юрид. наук / В. О. Гергелійник. – К., 1999. – 203 с.
3. Конституционное право зарубежных стран : учеб. для вузов / [под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М. В. Баглая, проф. Ю. И. Лейбо и проф. Л. М. Энтина]. – 2-е изд., перераб. – М. : Норма, 2005. – 1056 с.
4. *Антонов А. В.* Реформа Конституционного Совета Франции / А. В. Антонов // Журнал конституционного правосудия. – 2011. – № 2 (30). – С. 27-38.
5. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Особенная часть : учеб. для вузов / [рук. авт. колл. и отв. ред. проф. Б. А. Страшун]. – 2-е изд., обновл. и дораб. – М. : Норма, 2006. – 1104 с.
6. Иностранное конституционное право / [Алебастрова И. А., Андреева Г. Н., Кашкин С. Ю. и др.]; под ред. В. В. Маклакова. – М. : Юристъ, 1996. – 509 с.
7. Полный текст Конституции Франции 1958 года с изменениями, внесенными 23 июля 2008 года // сайт Конституционного совета Французской республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf
8. *Лунь З. І.* Правова охорона Конституції України : дис. ... канд. юрид. наук / З. І. Лунь. – Львів., 2003. – 192 с.
9. *Николаева Т. А.* Обращения граждан в органы конституционной юстиции Российской Федерации и зарубежных стран : сравнительно-правовой анализ : дисс. ... канд. юрид. наук / Т. А. Николаева. – М., 2008. – 192 с.

Портнов А. В. Особенности французской модели конституционной юстиции

В статье осуществлен комплексный анализ французской модели конституционной юстиции. Определены преимущества и недостатки этой модели.

Ключевые слова: конституционный контроль, конституционная юстиция, модели конституционного контроля

Portnov Andriy. The specifics of French model of constitutional justice

The article analyzes French model of constitutional justice. The author presents strengths and weaknesses of this model.

Key words: constitutional review, constitutional justice, models of constitutional review